

Nyilvánvalóan nem adott tehát egy „eretnek” kezébe olyan levelet, amelyben egyértelműen a római katolikus egyházhoz való csatlakozásra biztatta volna.^{4 7} Azt azért tudomására hozta Csanádinak, hogy vallási nézeteivel nem ért egyet. A fejedelem magánlevelét, valamint egy hivatalos adománylevelet (10 mérő búzáról és egy hordó borrról) Blandrata egy kísérőlevéllel megtoldva továbbította Csanádinak.^{4 8}

Csanádi válaszában – ez nem maradt fenn – nyilván megköszönte az ajándékot és ismertette saját hitvallását, amelyet lelkiismerete miatt nem tud jobban átfogalmazni, még akkor sem, ha ez nem tetszik a fejedelemnek. Báthorynak valóban nem volt kedvére való a benyújtott hitvallás, bár azt formailag kifogástalannak találta. Azt sem hallgatta el, hogy egy rigorózus teológiai elemzés Csanádi tétéleiben is találja kivetnivalót.^{4 9} Csanádi megjegyzi a lehetőségtől, hogy a fejedelem átadja ügyét a lutheránus vagy kálvinista papoknak véleményezésre, Palaeologushoz fordult tehát tanácsért, az eddigi levélváltás anyagát is elébocsátva.^{5 0} Palaeologus tanácsára Csanádi másodszor is megfogalmazta hitvallását – a *Biblia Tigurina* függelékében található hitvallás felhasználásával –, amely háromsághívó ugyan, de nem katolikus, hanem református!

Több adat hiányában ennyivel kell beérnünk Csanádi Imre életrajzának ismertetését. Visszakanyarodván kiindulási pontunkhoz, a temetési énekhez, el kell mondanunk róla, hogy feltűnően hosszú ideig kéziratban maradt, még a XVI. században is, amikor különösen nagy számban jelennek meg énekeskönyvek. Mi lehet ennek az oka? Miért marad ki Csanádi verse minden énekgyűjteményből? Míután láttuk, hogy szerzőnk élete a 60-as évek közepétől szorosan összefonódik a századvég egyik lényeges szellemi és vallási áramlatával, az antitrinitarizmussal, summásan annyit mondhatnánk, hogy az addig megjelenő ortodox énekeskönyvek mind mellőzik a kétes felekezeti szerzőket.

Nem lehet véletlen az sem, hogy Ujfalvi Imre, első bibliográfusunk közölte először, akinek az 1602-ben megjelent énekgyűjteményében „a bevezetés elején azt olvassuk, hogy ’ilyen rendel, búségel és tisztan nem’ adták még ki a debreceni énekeskönyvet. Ujfalvi gyűjteménye valóban bővebb, mint a korábbi debreceni kiadások ... ötvenegyre rúg az új énekek száma, ezeket más énekeskönyvekből, illetve kéziratokból közölte”.^{5 1}

Az is nagyon könnyen elképzelhető, hogy a XVII. század elejére már elhalványult, talán el is felejtődött Csanádi felekezeti vándorlásainak emléke. Az emberek elfelejtették tévelygéseit, a temetési énekről pedig azt, hogy ki volt a szerzője. Így egyszerre két irányból is elhárulhatott az akadály a vers megjelenése elől.

Szőnyi Etelka

Faludi Ferenc retorikai műveltsége és prózastilusa

A barokk korszak magyar prózáírói között kevés olyan céltudatos íróegységiség akad, mint Faludi Ferenc. Római tartózkodása idején, 1744-ben így fogalmazta meg a *Nemes ember* első kiadásához írt előszavában céljait: „A mit irtam, azért irtam, hogy messze-bujdosásimban ki-ne kopnék élő nyelvünk-bül, példát adnék sok heverő pennának, olvasásra valót nyujtanék a hivalkodóknak, jóra emlékeztetném a világ gondgyaiban el-merült elméket.”¹

^{4 7} PIRNÁT, *kézirat*, 21.

^{4 8} LANDSTEINER, *i. m.* 41.

^{4 9} LANDSTEINER, *i. m.* 41–42.

^{5 0} LANDSTEINER, *i. m.* 42–43.

^{5 1} KLANICZAY Tibor, *Ujfalvi Imre és az 1602. évi énekeskönyv*, in *Reneszánsz és barokk*. Bp., 1961. 151–182.

¹ FALUDI Ferenc, *Nemes ember*. Nagyszombat 1748. Védelmesítő intés a magyar nemességhez, 3. verso.

Írói tudatosságára mi sem jellemzőbb, mint a népies fordulatok, merészebb és szokatlanabb kifejezéseket, érzékeltes szóképeket összegyűjtő tevékenysége. XX. századi íróink körében talánunk ilyesmire példákat, elég, ha most csak Gárdonyi *Titkosnaplójának* „Más szóval a szót!” című fejezetére utalunk. Faludi korában viszont még ritka jelenség a szinonimáknak és nyelvi fordulatoknak stílus-pallérozó szándékkal történő kutatása, a „szépen összeillő vezetékszók”-kal történő kísérletezés, a nyelvi kifejező erő növelésére irányuló törekvés. Az írói tudatosság e modern vonása mellé azonban a szemléletmód számos hagyományos eleme társul, így főképpen a didaktikus erkölcsnevelő célzat erős hangoztatása, ugyanakkor az etikai tanításoknak olyan műfajba erőltetése, amely „készülethez képest s tsinnyára nézve dramma”.² A dialógus műfajának évszázados hazai hagyománya volt már (gondoljunk Heltai közismert Dialógusára), a XVIII. században Európa-szerte még inkább elterjedt, s műfaji téren Faludi esetében sem mutatkozik közeledés a polgári regényhez.

Irodalomtörténetírásunk a kezdetektől fogva érzékeltette ezt a kettősséget s két korszak határán álló írónak jellemezte Faludít. Horváth János már az 1920-as években észrevette azokat a szálakat, amelyek Faludi és Pázmány prózáját összefűzik, s Faludi „tömör veretű” nyelvét „sűrített Pázmány-zamatnak” nevezte, amely azonban „az élő magyar nyelv választékosabb népiességéből is bőven merít”.³ A magyar barokk próza e legszínvonalasabb teljesítményéhez való kötődés azonban nem jelentette azt, hogy Faludi ne újította volna meg a magyar nyelvű didaktikus-erkölcsnevelő célzatú egyházi prózát. Turóczi-Trostler József is azt a Faludit mutatta be, aki két korszak határmezsgyéjén áll, de ő e szimbiózisban az új elemeknek tulajdonított nagyobb szerepet, amikor így írt róla: „Nyelvérzűlete teljesen világi, sőt világias: a magyar próza előtt ő nyitja meg a nagyvilágot s a szavak világi jelentését . . . Ő mutat első ízben példát arra, hogyan lehet világi eseményeket ünnepélyesség, kegyes pátosz nélkül elbeszélni: a magyar elbeszélő próza most válik első ízben igazán konkrét szépprózává, a teológiai érzület magyarság prózája pedig most kezd csak véglegesen felszabadulni a Pázmány-féle körmondattípus százados gyámsága alól”.⁴

Barokk hagyományban gyökerezés és ezzel egyidejű korszerűség Faludi-ban kitapintható kettőssége Szauder Józsefnek is feltűnt, ő hívta fel a figyelmet arra, hogy Darrel és Gracian művei a XVIII. századi Európában már túlhaladott, aktualitásukat veszített alkotások, s Faludi csak a nemesi-udvari életformát konzerváló magyar viszonyok ismeretében, azokhoz igazodva választotta őket fordításra-átoldozásra.⁵ Műveinek mintáit tekintve tehát Faludi az egy évszázaddal korábbi európai barokk világ kultúrájához csatlakozott, s az új iránti fogékonysága, saját korának társadalmi-irodalmi kérdéseiben való tájékozottsága csak akkor tűnik szembe, ha Omniáriumának jegyzeteit, ezeket az anyaggyűjtés és szépírói megfogalmazás közé férkőzött, az alkotás folyamatáról árulkodó tanúkat vallatjuk. Különösen az olasz nyelvű jegyzetek vizsgálata volt e téren eredményes, hisz kiderült belőlük, hogy az író élénk figyelemmel kísérte a modern Itália szellemi mozgalmait is.⁶ Ugyancsak a hagyomány és korszerűség összefonódásának jegyében mutatta be Faludít Szörényi László, aki „az utolsó régi és az első modern” íróként jellemezte őt.⁷

A szakirodalom kétséggel joggal hangsúlyozza írói világának kétarcúságát, noha a róla rajzolt kép több ponton csupán homályosan körvonalazott, számos részlete nincs kellő mértékben megvilágítva. Így például a jezsuita író retorikai képzettségével még nem foglalkozott a kutatás, noha a retorikai ismeretek és a prózastílus sajátosságai szoros összefüggésben állnak egymással. Az ilyen irányú vizsgálatok szükségességére már Tarnai Andor felhívta a figyelmet, amikor arról szólt, hogy a XVIII. századi jezsuiták alaposan ismerték idegen rendtársaik latin nyelvű tankönyveit és költeményeit, s ezek

² Uo. 2. verso.

³ HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp. 1976. 185–186.

⁴ TURÓCZI-TROSTLER József, *A magyar irodalom európaizálódása*. in *Magyar irodalom – világirodalom*. 2. k. Bp. 1961. 27.

⁵ SZAUDER József, *A magyar–olasz tanulmányok mérlege*. in *Olasz irodalom – magyar irodalom*. Bp. 1963. 341.

⁶ SZAUDER József, *Faludi Ferenc és Itália*. I. m. 378.

⁷ SZÖRÉNYI László, *Kalauz Faludi Ferenc prózájához*. in *Téli éjszakák*. Bp. 1978. 409. (Magyar tallózó)

döntő módon befolyásolhatták az általuk írt magyar próza fejlődését is.⁸ Az alábbiakban ezen a nyomon indulunk el abban a reményben, hogy Faludi retorikai műveltségének felmérése közelebb visz a két korszak határán alkotó író világának megértéséhez.

*

Kétségtelen, hogy a retorikai ismeretek alapjait Faludi gimnáziumi tanulmányai során sajátította el. A hatosztályos jezsuita gimnázium alsó évfolyamait Kőszegen, az utolsó osztályt, a retorikát viszont az 1719/20-as tanévben Sopronban végezte, innen vették fel a bécsi noviciátusba. A soproni gimnáziumnak ekkortájt mintegy 300 tanulója volt, országos viszonylatban is a nagyobb középiskolák közé számított.⁹ A rektor tiszttségét ebben a tanévben Martin Jakab töltötte be, a retorikai osztályt pedig Wandler Mátyas magiszter vezette.¹⁰ Írói alkotást egyikük sem hagyott hátra, nevük nem szerepel a Sommervogel-féle írói lexikonban, ettől függetlenül természetesen az ékesszólástant a *Ratio studiorum* előírásainak megfelelően nyilván alaposan megtanították. Faludi legrészletesebb életrajzának írója, Gyárfás Tihámér csak annyit mond a tananyagáról, hogy „ezen osztályban különösen az ékesen szólás szabályaival foglalkoztak Cicero és Aristoteles nyomán”.¹¹ Ennél azonban pontosabban is meghatározható, mit tanult Faludi retorikából. A *Ratio* legutolsó, 1591-es megfogalmazása a jezsuita gimnáziumok utolsó osztálya számára a Cyprianus-féle tankönyvet javasolta, amely nem más, mint Cypriano Soarez (1524–1593) spanyol származású, Portugáliában működő jezsuita munkája, a „*De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti*” c. kompendiuma.¹² Ez a mű először 1562-ben, Coimbrában jelent meg, ezt követően pedig Európa-szerte sorra láttak napvilágot kiadásai. A retorikatörténeti kutatás az 1562–1836 közötti időszakból több mint 200 editiót tart számon, s ebből kétségkívül látható a mű nagy népszerűsége. Pedig a szerzőnek semmilyen eredeti retorikai koncepciója nem volt, viszont rendkívül szerencsésen gyúrta össze a retorika három klasszikus auktorának tételeit egy könnyen tanulható s áttekinthető tankönyvvé. A XVII. századtól kezdve több esetben átdolgozva adták ki, Magyarországon először Nagyszombatban, 1670-ben került ki a sajtó alól.¹³ Noha Soarez rendszere alapján véve skolasztikus, mégis alkalmasnak bizonyult arra, hogy az egyes átdolgozók és kiadók a XVII–XVIII. században a barokk ízlés irányába hajlítsák tételeit. Különösen a mű III. fejezete, a szóképek bő felsorolása kínált lehetőséget a stíluséktípusok kultuszának előtérbe helyezésére, ezért nem csoda, ha a barokk korszak legkedveltebb retorikai kézikönyvévé lett. Annyi bizonyos, hogy a Cyprianus valamelyik változatából tanulta Faludi is az ékesszólás tudományát.

Retorikai vagy irodalomelméleti ismereteinek későbbi bővüléséről igen kevés adatunk van, de néhány fogódzó azért akad. Az *Omnium* egyik olasz nyelvű jegyzete például *Joseph de Jouvancy* (1643–1719) párizsi jezsuita retorikatanár, szónok és filológus valamelyik művének egy részletére utal.¹⁴ Nem deríthető ki melyikre, mindenesetre a francia szerzőnek *Institutiones poeticae*... (Velece, 1718) című tankönyvéről alig képzelhető, hogy Faludi ne ismerte volna. Rendtársa, Kaprinai

⁸TARNAI Andor, *Egy tibetinek dőlőzött laikus erkölcsstan a XVIII. századi magyar irodalomban*. ItK 1958. 186.

⁹HETS J. Aurélian, *A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén*. Pannonhalma 1938. 13.

¹⁰GYÁRFÁS Tihámér, *Faludi Ferenc élete*. ItK 1910. 141.

¹¹Uo.

¹²BARNER, Wilfried, *Barockrhetorik*. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen. Tübingen 1970. 336–337. FLYNN, Lawrence, *Sources and influence of Soarez De arte rhetorica*. The Quarterly Journal of Speech. An official publication of the speech association of America. 1957. 257–265. – BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép*. Bp. 1979. 37–41. (Humanizmus és reformáció 8.)

¹³BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Bp. 1971. 51.

¹⁴SZAUDER József, *Faludi Ferenc és Itália*. I. m. 382.

István a legjelesebb modern szónoklattani elméletek írói között tartja őt számon, s ez Jouvancynak a magyarországi jezsuiták körében meglévő ismertségét jelzi.

Ugyancsak az Omniáriumban, a latin bejegyzések közt olvashatjuk a következőt: „Lagomarsini orator, Italus”.¹⁵ Ebben az esetben világosan látható, hogy az olasz szerzőnek, *Girolamo Lagomarsini* (1697–1773) firenzei retorikatanárnak *szónok* voltát tartja kiemelendőnek. Lagomarsininek mintegy harminc műve jelent meg, s ezeknek többsége retorikai tárgyú: Cicero-válogatások, egyházi beszédek stb. Szauder József nagyon valószínűnek látszó feltételezése szerint Faludi személyesen is találkozhatott firenzei kollégájával, aki gyakran járt Rómában, s a Collegio Romano körül szerveződött írói társaság tagjai (Giulio Cesare Cordara, Carlo Noceti, Rudjer Boskoviccs stb.) közé tartozott.¹⁶ Faludi ízlésének, szemléletének formálódásában ennek a római tanárokból álló társaságnak minden bizonnyal jelentős, további kutatásra érdemes szerep jutott.

Több jel arra mutat, hogy a XVIII. század derekán a római teológusok körében a korábbinál világiasabb, racionálisabb szemlélet volt terjedőben. XIV. Benedek pápát az újabb kutatás a felvilágosodott reformkatolicizmus jelentős alakjának tartja, még Mikés Kelemen is mint jó pápáról emlékezik meg róla.¹⁷ Ekkoriban hódítanak Itália-szerte Muratori és követőinek művei, amelyek a barokk vallásos élet számos külsőségét, felszínes megnyilvánulását támadják, s ez a hatás Magyarországra is eljutott a Collegium Germanicum-Hungaricumban végzett főpapok (pl. Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek és mások) világiasabb szemlélete révén. Ez a szellem az 1740–45 között Rómában tartózkodó Faludit sem hagyhatta érintetlenül, noha az olasz felvilágosodás kibontakozása épp ezt követően, 1750–70 között veszi majd kezdetét.¹⁸ Az újabb kutatás bebizonyította, hogy a római magyar gyóntató az Accademia dell' Arcadia tagja volt, így érthető az egybeesés az Arcadia költészetének barokk-ellenes tendenciája, klasszicizáló hajlama, valamint a Faludi stílusában is jelentkező valóságigény, mértékletesség, közérthetőség, világos és áttekinthető szerkesztettség között.¹⁹

Rómából hazatérve – nagyszombati, kőszegi, pécsi és pozsonyi működése idején – retorikát tanító rendtársainak már olyan hazai kiadású műveit olvashatta, amelyek a barokk ízlésen túljutva, a prózaírásban az ornamentika mérséklettel való alkalmazásának, a világos és arányos szerkesztésmódnak az elvét hirdették. *Gabriel François Le Jay* retorikáját 1751-ben a kolozsvári, 1767-ben a nagyszombati jezsuita nyomda adta ki, Faludinak – ha mások nem, pozsonyi könyvtárossága idején – mindenképp találkoznia kellett ezzel a könyvvel, amelynek a klasszicizmus irányába mutató vonásaira Bán Imre utalt.²⁰ De még inkább áll ez Kaprinainak *Institutio eloquentiae sacrae* című retorikai kézikönyvére, amelynek két kötete 1758-ban, ill. 1763-ban jelent meg a kassai jezsuiták nyomdájában. Faludi közeli baráti viszonyban állt Kapriánival, ezt 1767-es levélváltásuk közvetlen, tréfálkozó hangvétele is mutatja.²¹ Kaprinai retorikájának részletes elemzése során Bán Imre kimutatta, hogy a szerző szemben áll „az eruditióban tetszelgő”, tudóskodó barokk modorral, skolasztikus módon fontoskodó prózastílussal, a túlzott allegorizmussal, s még Pázmányt sem dicséri teljes egyértelműséggel, ehelyett viszont a francia klasszicizmus legnagyobb szónokairól s a nagy tekintélyű Dominique Bouhours-nak, a klasszicizmus irodalomteoretikusának munkásságáról beszél nagy elismeréssel. Mindez sok ponton emlékeztet Faludi prózaírói gyakorlatára, kiváltképpen kései műveinek rövid mondatokat sorjázató, jelzőket nagy mérséklettel alkalmazó, letisztultabb modorára. A kettejük között meglévő párhuzamos fejlődési tendencia természetes következménye annak, hogy mindkettő a barokk világkép és stílus

¹⁵ NAGY Elemér, *Faludi Ferenc Omniáriumának latin költeményei és jegyzetei* (Értekezések a magyarországi latinság köréből 8.). Ipolyság 1943. 16. Az olasz szerzőre vonatkozóan: C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*. Bruxelles–Paris 1890–1900. IV. 1364–1375. hasáb.

¹⁶ SZAUDER József, *Faludi Ferenc és Itália*. I. m. 385.

¹⁷ Mikés Kelemen *Összes Művei* I. (Kiad. és bev. HOPP Lajos) Bp. 1966. 251.

¹⁸ SÁRKÖZY Péter, *A XVIII. századi olasz költészet alakulása az Arkádiától a preromantikáig*. 1977. 65–67. Uő: *Az olasz arkádikus poétika kialakulása és a későbarokk kérdése*. Uo. 1979. 67–75.

¹⁹ SZAUDER Mária, *Faludi és a római Arkádia*. Előadás a kőszegi Faludi-ülésszakon, 1979. nov. 14-én. Vö. ItK 1984. 448–451.

²⁰ BÁN Imre, I. m. 81–83.

²¹ GÉFIN Gyula, *Faludi Ferenc*. Bp. 1942. 8.

utóvédharcának idején alkottak, irodalmunk eszmei és stílusbeli fejlődésének abban a fázisában, amely már a felvilágosodás és klasszicizmus számára egyengette az utat. Műveltségük még a jezsuita-barokk iskolai tanulmányokban gyökerezik, de ugyanakkor a megújulás szükségességét is megérezték, munkásságuk a korszakkváltás idején az európai egyházi kultúra és irodalom új jelenségeire adott válaszokat is tartalmazza.

Faludit korai műveinek megírásakor még élte a remény, hogy a nemesi-udvari életforma tanait, a Cortegiano életformáját és eszmevilágát össze lehet egyeztetni a vallásos emberével, a kegyesség és jámborság-korszerű megnyilvánulásaival. „A böcsületes nemes embernek ékessége nem a cifra ruha, hanem a jeles vidámság, okosság, erkölcsös reátartás, a belső alázatossággal megalkuvó külső méltóság és a magát ajánló kegyesség” – inti a nemes embert, s ez a megalkuvás a kor világnézeti dilemmáinak feloldását jelentette volna. Az ennek lehetőségébe vetett hit árasztja a Rómában írt művek derűjét, ez aranyozza be finom humorukat, s teszi lebilincselő olvasmányokká az önmagukban nem túl izgalmas erkölcsi tanításokat. Ekkor még legfőbb érték számára, ha „az elméleti vigasztalások vidám szikrát hánynak”, ha a csevegés erőltetés nélkül, „vigan mehet”, a „mély dolgok feszegetése” helyett pedig így inti olvasóját: „...aggasd szegre egy darabig a setét gondokat, magad pedig téj frís égre, kedvlegelő böcsületes mulatságra”.²² Szemléletmódjának és stílusának könnyed derűje különösen akkor szembeötlő, ha a Pázmányéval vetjük össze. A táncról például másfél évszázaddal korábban az esztergomi érsek igen szigorúan nyilatkozott: az egyházatyákra – különösen Aranyszájú Szent Jánosra, valamint Ciceróra és Ludovicus Vivesre hivatkozva bolondságnak, bűnnek tartja azt, mert „a táncolás társa a dobzódásnak, tréfája a bujaságnak”, s a keresztény leányoknak azt tanácsolja, hogy „mint ördögi kísértetet, úgy távoztassák a táncot”, mert az nem más, mint az ördögnek pokolra vivő eszköze.²³

De ugyanezen a véleményen van Faludi kortársa, Taxonyi János győri jezsuita is, aki szerint a tánc „a paráznsághoz való készüllet”, amely „inkább illet a kurvákat, hogysem a tiszta leánzókat”, s szerinte tánc idején „halássza és madarássza a pokolbéli halász és madarász az embereket”.²⁴

Faludi ítélete sokkal enyhébb. Neander kérdésére Eusebius azt válaszolja, hogy a táncot a „világ delilái megkívánják”, mert az „az úriasan nevelt erkölcsnek tulajdon cifrája”, s gyönyörűség látni: mikor egy szépen termett úrfi, vagy magán vagy párasan, helyesen szedi s rakja teljes inait, kellő tetsző móddal viseli jól övedzett karcsú derekát, kezeit, egész testét ezer mesterséggel forgatja, és nem csak maga honja, hanem külső országoknak táncait is módjával ropja”. Hozzáteszi ugyan, hogy a tánc és zene „hívság és mulandóság”, s a táncolóknál többre becsüli a „fejekkel dicsekedő” ifjakat, ez azonban már nem tompítja korábbi szavainak hatását, a tánc és zene szépségeinek színpompás, mozgalmas leírását. De ugyanezen a helyzet a női öltözködésről kialakított véleményeinek összevetésekor is. Pázmány kérlelhetetlen szigorral küldi pokolra „az orcáját idegen festékekkel” szépítőgető, „pésma-szagokkal füstölgető”, „értéke-felet drágában öltöző”, magát cifrázó leányt, ezzel szemben Faludi oldalakon át ecseteli a női szépségápolás részleteit, a szépségéről „tükrével tanácskozó” udvari dáma mesterkedéseit, s noha ezt ő is üres és léha hívságnak tartja, róla adott leírása mégis megkapóan friss, elevenen lüktető rokokó életképpé válik. Ekkor még Faludi prózáját a Gracian-féle argutia követése határozza meg, ennek jegyében alakul ki stílusának önálló karaktere.²⁵

A korai Faludi-művek (Nemes ember, Nemes asszony, Udvari ember első száz maximája) derűs világa azonban három évtized alatt fokozatosan komorabbá válik, s az Udvari ember harmadik száz maximájának (1771) háttérében már az „önmagával meghasonlott udvari élet” képe húzódik meg.²⁶ A világgép változása a stílusra is rányomta bélyegét, ezt „az érdemes, talpig igaz emberről” szóló

²² FALUDI, I. m. 44. skk.

²³ Pázmány Péter *Összes Munkái*. Bp. 1894–1905. VII. 626–627.

²⁴ TAXONYI János, *Az emberek erkölcsének és az isten igazságának tükröi*. Győr 1740. 161–164. (Vörös Imrénének köszönöm, hogy erre az adatra felhívta figyelmem.)

²⁵ Gracian argutia-tanát *Agudeza y Arte de Ingenio* c. művében fejt ki, ebből közöl részletet BÁN I., *A barokk*. Bp. 1963. 113–118. Vö. még: Klaus Peter LANGE, *Theoretiker des literarischen Manierismus*. Seraus und Pellegrinis Lehre von der „acutezza” oder von der Macht der Sprache. München 1968.

²⁶ SZAUDER József, *Faludi udvari embere*. Pécs 1941. 54.

80. maxima példájával illusztrálhatjuk. A Faludi által használt, Amelot de la Houssaye-féle francia fordításban ezt olvassuk:

„Il ne reste plus de bonne-foi, les obligations sont mises en oubli, il y a peu de bonnes correspondances. Au meilleur service la pire récompense. Aujourd' hui le monde est fait ainsi. Il y a des nations entieres enclines a mal agir: des unes, la trahison en est toujours a craindre; des autres, l'inconstance; et de quel-ques autres, la tromperie. Sers-toi donc de la mauvaïse correspondance d'autrui, non comme d'un exemple á imiter, mais comme d'un avertissement d'être sur tes gardes. L'intégrité court risque de blaiser á la vue d'un procédé mal honnête, mais l'homme de bien n'oublie jamais ce qu'il est, a cause de ce que sont les autres.”²⁷

Faludi fordítása:

„Oda vagon már a hiteles bizodalom. A köteles adós levelekrül kevés emlékezik meg. Az egytetértés, és egy-másba-való reménség megszűnt. A leghasznosabb szolgálatért legrosszabban fizetnek. Illyen ma a Világ! Egész tartományok gyarlódnak. Némellyek félnek valami el-árulástul, némellyeket a nagy álhatatlanság forgattya, mások másén kapnak, és tsalton tsallyák a jámborokat. A többi között vedd hasznát a hálaadatatlanságnak, nem hogy kövessed, hanem hogy magadat mentsed. Az érdemes igaz embert most, ki bötsüllí, ki gunyollya. Ő azonban nyomban marad, és jól lehet mások mások, ő ugyantsak holtig tsak azon egy.”²⁸

A francia szöveg öt mondatát a magyar pontosan kétszeresével, tíz mondatall adja vissza, ami a többszörös összetételek, a bonyolult mondatstruktúrák leegyszerűsítésére irányuló szándékot igazolja. Egészen rövid, szentenciózus mondat csupán kettő van a franciában, a magyarban három-négy is akad. A tömörítés, a lakónikus, szentenciózus fogalmazás ugyanakkor hatásosabbá, csattanósabbá is válik a magyar fordító keze alatt („Illyen ma a Világ!”). A korai művekben több a *stylus argutus* körébe tartozó nyelvi játékoság, ötleles hangulatfestés, nyelvújítói bravúr, a 70-es évek viszont stílusának további egyszerűsödését, sallangmentes céltudatoságát, a mondanivaló racionálisabbá tételét hozzák. A láttatás és érzelmekre hatás helyett mindinkább az értelemre és logikára építés lép előtérbe, a tanítást részletezve, apró mondatokra szabdalva igyekszik bevésni az olvasó tudatába.

Hasonló törekvés mutatható ki a Bölcs ember fordításában is, amelyről Tarnai Andor állapította meg, hogy idegen mintája, Dodsley stílusa „melodikus lejtésével érzelemre irányul”, Faludi fordítása viszont „értelemhez szól inkább”.²⁹ A 70-es években készült Gracian- és Dodsley-fordítások tehát egyaránt a rokokót túlhaladó, racionális, klasszicizmus felé mutató ízlés jegyében fogantak, s Faludi prózaírói fejlődésének a koraitól sok tekintetben eltérő, második szakaszát illusztrálják.

Mit jelent mindez a barokk retorikai műveltség szemszögéből? Faludi maga mondja, hogy az udvari stílusban nem tartja illőnek az iskolás retorikai fogások alkalmazását; erre tanítja a bölcs Eusebius Neandert, amikor így szól: „Eszemben sem tűnt Neander, hogy arra köteleztelek, hogy minden alkalmatosságban syllogismusokat faragván, egybecsatlott beszéddel viaskodjál, sem tropice és a figurák módjára trágyáznván az igéket, mint azon virágos táblákat terjess azok eleibe, kik reád figyelmeznék; a ténán nyalakozó deákok dolga ez, nem illeti a megnőtt nemes embereket.”³⁰

Határozott és céltudatos szakítás ez a retorikus barokk stílussal, s közeledés a szórakoztató széppróza kifejlesztése irányába. Ugyanerről a tőről fakadó, ezzel párhuzamos jelenség az is, hogy Faludi egyre több megértést tanúsított a modern polgári irodalmi műfajok iránt, jellemző, hogy könyvvizsgáló tevékenysége során Madam La Fayette La Princesse de Cleve c. regényét – e műfaj első jeles polgári szemléletű alkotását – átengedte a cenzúrán.³¹

Kétségtelen, hogy Faludi iskolai tanulmányai során a barokk ízlésű retorikákon s a barokk szellemű műveken nevelkedett, ezektől nyerte irodalomelméleti alapismereteit, másrészt az is bizonyos, hogy prózaírói gyakorlata egyre kevésbé követte ezt az utat. Írói jelentősége éppen abban rejlik, hogy a hagyomány legjavát volt képes alkotó módon felhasználni, de ugyanakkor szakított is mindazzal, ami ebben az örökségben avultnak, túlhaladottnak bizonyult. A pázmányi próza ízeit csillantják fel

²⁷ GRACIAN, Balthasar, *L'Homme de Cour*. Traduit et commenté par le sieur Amelot de la Houssaie. Augsburg 1710. 312.

²⁸ FALUDI Ferenc, *Udvari ember* (Harmadik század). Nagyszombat 1772. 149–150..

²⁹ TARNAI, *i. m.* 185.

³⁰ FALUDI, *Nemes ember*. I. m. 36.

³¹ SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc, a könyvvizsgáló*. MKsz 1979. 7.

stílusfordulatai, nagy elődjének tömörségét, veretes magyarságát idézik vissza szóképei, de hiányzanak belőle a barokk pompa monumentalitásának jegyei, nemegyszer öncélú stílusékitményei, véget érni nem akaró, bonyolult körmondatai, az olaszos seicento módor szózuhatagai, tartalmatlan üressé vált frázisai. A barokk dekorativitás nehézségét, a mondat-struktúrák cikornyosságát persze nem egyszerre, s nem minden művében egyforma eréllyel tolja félre, de a gazdaságosabb, higgadtabb tónus előtérbe kerülése mégis jól kivethető tendenciája munkásságának. Ezért mondhatjuk, hogy stílusa a barokktól eltávolodó s a klasszicizmus felé tartó retorikák fejtegetéseivel mutat rokonságot, nem annyira a Soarez vagy Moesch Lukács-féle tétélekkel, mint inkább modern felfogású rendtársának, Kaprinal Istvánnak franciás klasszicizáló teóriájával halad azonos irányba. Faludi műveinek varázsa alighanem abban rejlik, hogy a szerző a magyar barokk próza két évszázados fejlődésének vívmányait szintetizálni tudta, a kor által kínált nyelvi lehetőségeket nemcsak tudatosan kiaknázza, hanem tovább is fejlesztette, így prózája – ha közvetve is – egy új korszak új igényei számára készítette elő a talajt.

Bitskey István

Napoleon proklamációjának történetéhez

Napoleonnak 1809. május 15-én schönbrunni főhadiszállásáról a magyar nemzethez intézett kiáltványa már behatóan foglalkoztatta a szakirodalmat.¹ A legtöbbet vitatott kérdés a proklamáció szerzőjének és fordítójának a személye körül vetődött fel: Toldy Ferencről kezdve sokan Batsányi Jánosban látták nemcsak a fordítót, hanem magát a szerzőt is. Mások – mint pl. Széchy Károly – csak a fordítást tulajdonították a költőnek, Horánszky Lajos pedig, Batsányi brünni vallomásai alapján, mindössze a kész fordítás átjavítását tekintette a költő munkájának, a fordítást egy bizonyos Vas megyei Kermelics Károlynak tulajdonította. Többen magukévá tették e felfogást – így pl. Gálos Rezső és Pintér Jenő –, míg Angyal Dávid gyanút nem ébresztett Horánszky nézeteivel kapcsolatban. Végül is Schuy Gilbert meggyőzően és lényegében a mai kutatás számára is elfogadható módon tisztázta, hogy az 1809-es proklamáció szerzője Napoleon, fordítója pedig Márton József volt; az általa kihagyott és az uralkodóra nézve sérelmes részeket Batsányi János fordította; ugyancsak ő korrigálta az egész kiáltványt, és néhány a kiáltvány hangját élesítő közbeszúrás is tőle származott.²

Mindezek tisztázása után is úgy látszik azonban, hogy akadnak még megoldatlan problémák Napoleon kiáltványa körül. Amikor újabb kutatásunk figyelme egyre inkább ráterelődik e korszak valamint a bonapartizmus hazai problémáira és megnyilvánulásaira, indokolt, hogy felfigyeljünk minden új, ezzel kapcsolatos kutatási eredményre. Ezért közöljük az alábbiakban Görög Demeternek, a Bécs francia megszállása alatt Egerben tartózkodó neves udvari nevelőnek 1809. augusztus 26-i levelét, melyet az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában találtunk.³ A levél, melyet az uralkodóhoz intézett, e proklamációval kapcsolatos, melynek három különböző példányát is mellékelte a levélíró. Sajnos e melléleteket nem őrizték meg a levéllel együtt, ezért csak ennek szövege alapján mutathatunk rá a napóleoni kiáltvány hazai fogadtatásának egyik újabb példájára és vele kapcsolatosan néhány új, eddig ismeretlen jelenségre.

Görög Demeter a XVIII. század nyolcvanas éveinek végétől kezdve jelentős szerepet játszott a bécsi magyar kulturális és irodalmi életben. Pályáját főrangú családok nevelőjeként kezdte el, majd mint újságszerkesztő működött, később pedig udvari nevelő lett. Különösen mint a bécsi Magyar Hírmondó szerkesztője, melyet 1789 júliusában Hadi és Más Nevezetes Történetek címmel indított meg, kapcsolódott be élenken az akkorra kifejlődött nemesi mozgalomba, és sokat tett a nyelvi-irodalmi törekvések kibontakoztatása érdekében is. Szoros összeköttetésbe került az írókkal, köztük is jelentős mértékben Batsányi Jánossal, akinek élénk figyelemmel kísérte és támogatta munkásságát, mely ekkor

¹ A kérdés legújabb, alapos összefoglalását és értékelését l. KOSÁRY Domokos, *Napoleon és Magyarország*. Bp. 1977. 223.

² SCHUY Gilbert, *Batsányi János és I. Napoleon 1809-ki proklamációja a magyarokhoz*. Bp. 1914. 101.

³ Jelzete: Autographen 56/11. – Ezúttal mondok köszönetet Németh Istvánnak az ÖNB Kéziratárában végzett kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségéért.